
Korrupció az ókori római köztársaság vezetői körében: a Verres elleni perek

Pókecz Kovács Attila*

Cicero nevéhez egyetlen bűnvádi beszéd köthető, amelyet az ókortudomány Verrinák néven emleget. A tanulmány Cicero Verres elleni vádbeszédeinek a római provinciai igazgatás korrupciós jellegű ügyeinek (*crimen pecuniarum repetundarum*) megismerésében játszott jogtörténeti jelentőségét; majd a zsarolás jellegű bűncselekmények szabályozási történetét, tényállási elemeit és büntetését; végül a tényállás megvalósulása esetén lefolytatott büntetőper eljárásjogi szabályait tárgyalja.

Kulcsszavak: Cicero Verrinák, korrupció, provinciai igazgatás, Verres, *crimen repetundarum*

Corruption among the leaders of the ancient Roman republic: lawsuits against Verres

Cicero's name can be linked to a single indictment, referred to by ancient historians as Verrinae. The legal-historical significance of the study's indictments against Cicero Verres in understanding the corruption-related cases (*crimen pecuniarum repetundarum*) of the Roman provincial administration; then the regulatory history, factual elements and punishment of extortionist crimes; finally, it discusses the procedural rules of criminal proceedings in the event of a finding of fact.

Keywords: Cicero Against Verres, Corruption, provincial administration, Verres, *crimen repetundarum*

<https://doi.org/10.32980/MJSz.2021.5.1485>

Róma a köztársaság utolsó századainak idejére olyan hatalmas birodalommá nőtte ki magát, hogy szükségessé vált a meghódított területekből provinciák szervezése, élükön a római törvények és erkölcsök betartását felügyelő kormányzókkal. Tisztségük ellátásáért a kormányzók nem kaptak a központi igazgatástól fizetést. A tisztségviselők egy része igazságosnak, részlehlajlás nélkülinek, és jó szervezőnek bizonyult; míg mások kihasználták a Rómától való távolságot és az információk lassú áramlását, ezért zsarnokként viselkedtek. Így a köztársaság utolsó századaiban elkerülhetetlenné vált a római magisztrátusok és a provinciai helytartók által elkövetett cselekmények miatti panaszok kivizsgálása, amelyek mind gyakrabban jutottak el a központi igazgatási szervekhez. A római jogtörténet abban a szerencsés helyzetben van, hogy teljes egészében megmaradt az a hosszú Cicero vádbeszéd, amelyet az antik szerző egy szicíliai provinciai

* Egyetemi tanár, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar, Állam- és Jogtörténeti Tanszék.

tisztviselő (Verres) ellen a Kr. e. 70-ben indított büntetőeljárás miatt (*repetundae*) szerkesztett. Ez az egyetlen Cicero nevéhez köthető bűnvádi beszéd, amelyet az ókortudomány *Verrinák* néven emleget.¹ A római köztársaság idején kialakult a *crimen pecuniarum repetundarum*² elnevezésű bűncselekménytípus (a kifejezés pontos jelentése: visszatérítendő pénzeszegek miatt emelt vád), amely a római választott tisztségviselők (elsősorban a tartományi helytartók) zsarolási és ajándékelfogadási cselekményeit foglalta magába.³

Rövid tanulmányomban elsőként Cicero Verres elleni vádbeszédeinek a római provinciai igazgatás korrupciós jellegű ügyeinek megismerésében játszott jogtörténeti jelentőségét; majd a zsarolás jellegű bűncselekmények szabályozási történetét, tényállási elemeit és büntetését; végül a tényállás megvalósulása esetén lefolytatott büntetőper eljárásjogi szabályait kívánom bemutatni.

1. A provinciai igazgatás Verres korában

Cicero jogászai pályafutása során egyetlen alkalommal vállalt vádlói szerepet, mégpedig a szicíliai tartományi helytartó, Caius Verres ellen az i. e. 70-ben kirobbant visszaélések ügyében. A hét beszédből álló vádirat (*Verrinák*) teljes egészében fennmaradt, ami lehetővé teszi a római köztársaság utolsó századi provinciai igazgatásának tanulmányozását. Az első beszéd *Divinatio in Caecilium* címmel hangzott el, melynek alapján a Verres ellen Cicero és Q. Caecilius által tett feljelentés nyomán a *praetor*nak azt kellett eldöntenie, hogy közülük ki lesz alkalmasabb a vád megalapozottabb és eredményesebb képviselőjére a későbbi eljárásban. A beszédsorozathoz tartozó második darabban, a Verres elleni első beszédben (*Oratio in Verrem prima*) Cicero főként a vádlott előéletét taglalta, bemutatta Verres és köreinek időhúzásra irányuló taktikáját, majd rátért a vádlott több bűncselekményt is megvalósító tetteinek a felsorolására. Az öt darabból álló második beszéd (*Oratio in Verrem secunda*) első könyve Verres előéletével, a másik négy könyv a vádlott Szicíliában elkövetett bűntetteivel foglalkozik, azokat részletes bizonyítékokkal is alátámasztva. Az öt könyvet felölelő második beszéd azonban sohasem hangzott el, mivel az első beszéd után Verres belátta helyzetének kilátástalanságát, s önkéntes száműzetésbe (*exilium*) vonult. A második Verres elleni beszéd ennek következtében tehát csupán fiktív vádirat, Cicerónak az eljárás előkészítése során felhalmozott anyagainak írásbeli publicisztikaként való feldolgozása.⁴

¹ Vojtěch Polaček: Zu Ciceros Verrinen, In: *Studi in onore di Gaetano Scherillo II*, Milano Cisalpino-La goliardica, 1972, 635-648. o.

² Georg Kleinfeller: *Repetundarum crimen*, In: *Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* (hrg.: Wilhelm Kroll — Kurt Witte), Stuttgart, J.B. Metzler Verlagsbuchhandlung, 1920, 603-610. o.; Charles Lécrivain: *Repetundae (pecuniae)*, In: *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines* 4. (Charles Victor Daremberg — Edmond Saglio), Paris, Hachette, 1911 (Nachdruck Graz, 1969.), 837-839. o.; Dietrich Simon: *Repetundarum crimen*, In: *Der Neue Pauly* 10 (Hrg. Hubert Cancik — Helmut Schneider), Stuttgart–Weimar, Verlag J. B. Metzler, 2001, 923-924. o.

³ Olivia F. Robinson: *The Criminal Law of Ancient Rome*, Baltimore, The Johns Hopkins University Press, 1995. 2-3. o.

⁴ Venturini, Carlo: La conclusione del processo di Verre (osservazioni e problemi), *Ciceroniana* 4 (1980), 155-156. o.

Caius Verres politikai pályafutása i. e. 84-en (82-ben?) Cn. Papirius Carbo *consul*ágának idején indult *questor*i hivatali évével. Ezt követően i. e. 80-79-ben előbb *legatusa*, majd *proquestora* volt Cn. Cornelius Dolabellának, Cilicia tartományi helytartójának. Ezután visszatért Rómába, ahol i. e. 76-ban *praetor urbanus*ként viselt hivatalt. A római alkotmányos szokásoknak megfelelően a városi magisztratúrája után pályázhatott helytartói tisztségre, amit 3 év múlva el is nyert. Az i. e. 73-tól 71-ig szicíliai *propraetor*ként tevékenykedő Verrest i. e. 70-ben a szicíliaiak bevádolták, mert ellenük jogtalanságokat követett el. Vádlónak Cicerót kérték fel, akit még szicíliai *questor*ként ismertek meg. Cicero szicíliai *questors*ága alatt több helyi kereskedőnek a patrónusa és a helyi közéleti személyiségek barátja lett. Így Cicero a Verres elleni eljárásban nem csupán egyszerű vádlóként járt el, hanem több *cliens*ének és barátjának az érdekében is fellépett, akiket Verres helytartói évei alatt kiforgattak vagyonukból.⁵

A vád képviselőéhez való jogot végül Cicero nyerte el Q. Caeciliusszal szemben (*Divinatio in Q. Caecilium*), Verres védői között pedig a kor egyik híres jogásza, Hortensius is szerepelt. A ténylegesen is elhangzott vádbeszédében Cicero számos jogi és erkölcsi vádat sorolt fel Verres ellen. Ezek a következők voltak: a szicíliaiak nem érvényesíthették *propraetors*ága alatt a római szenátus határozatait és saját törvényeiket sem; az ügyek Szicíliában Verres kénye és kedve szerint kerültek elbírálásra, amelyek körében a földművesektől nagy összegeket zsaroltak ki és mindennapos volt a római polgárok megkínóztatása, megöletése; Verres tartományi helytartóként az igazságszolgáltatás irányítója is volt, e körben való működését az eljárás alól kenőpénzért felmentetett bűnösök és távollétükben, védelem nélkül elítéltetett római polgár áldozatok jellemezték; katonai vezetőként kikötőket nyitattott meg a kalózok előtt, tengerészeket és katonákat hagyott éhen veszni, valamint a római flottát hagyta megsemmisülni; rablással, fosztogatással római műkincseket szerzett, templomokat fosztott ki; összességében 40 millió *sestertius* rabolt el Szicíliából.⁶

A Verres elleni Cicero beszédek jelentősége nem csak abban áll, hogy a provinciai helytartó visszaéléseit részletezte, hanem abban is, hogy rávilágított magasabb és kisebb rangú provinciai tisztviselők magatartására, amellyel elősegítették a törvénytelenések megvalósulását, illetve azt, hogy azok büntetlenül maradhassanak. A provinciai helytartók mellett pénzügyi feladatokat ellátó provinciai *questor*okat a népgyűlés választotta meg, majd sorsolás (*sortitio*) útján kerültek a szolgálati helyüket képező provinciákba. A *questor*ok mellett még *legatus*ok is segíthették a tartományi helytartók munkáját, akiknek számát a szenátus határozta meg, de a provinciai helytartó nevezte ki őket. A *legatus*ok a *questor*ok alatt helyezkedtek el a hierarchiában, de mivel korábban már több hivatalt is viseltek, tapasztaltabbak voltak náluk. A *legatus* a *questor*ral ellentétben hivatali évének lejártja után nem tartozott beszámolási kötelezettséggel Rómába való visszatérésekor. Ezen túl a tartományi helytartók saját belátásuk szerint szervezhatték hivatalaikat, számos általuk kiválasztott kisebb hivatalnokokkal.

⁵ Lilly Ross-Taylor: *La politique et les partis à Rome au temps de César*, Paris, Éditions La Découverte, 2001, 192. o.

⁶ Cic. *Ver.* 1, 13; 1, 14; 1.56.

Közéjük tartoztak a közkikiáltók (*praecones*), a provinciai helytartó közvetlen kíséretét alkotó *lictorok* és a tolmácsok (*interpretes*).⁷

A Verres *propraetorsága* alatt Szicíliában tevékenykedő *questorok* közül Q. Caecilius Niger nevét kell megemlítenünk, aki Verres érdekében járhatott volna el ellene vádlóként, de őt Ciceronak a *divinatio* eljárása során sikerült kizáratnia az eljárásból. Fontos megjegyezni, hogy Verrest nem három évre nevezték ki helytartónak, hanem először csak egy évre, majd különböző okokból kétszer is meghosszabbították (*prorogatio*) tisztségében, így a kíséretében lévő választott magisztrátusokat is részben megújították. Az első hivatali évében (i. e. 73-ban) a mellé kisorsolt két *questor* a M. Postumius és Q. Caecilius Niger voltak, akiket 72-ben Verres megújításával egy időben két újabb kisorsolt *questor*, P. Caesetius és T. Vettius váltott. A rabszolgaháborúk miatt 71-ben Verrest ismét megújították tisztségében, de újabb *questorok*at nem sorsoltak, hanem a 72-ben működőket megtartották hivatalukban. Így i. e. 73-71 között Szicíliában három helytartó helyett végig Verres maradt hivatalban, s a hat *questor* közül csak négy kinevezésére került sor. A Róma és Szicília közti információáramlás terén feltehetően a Spartacus féle rabszolgaháború miatt kialakult nehézségek is jelentős mértékben hozzájárultak ahhoz, hogy Verres visszaélései ilyen mértéket ölthettek.⁸

Verres helytartóságának idejéből két *legatus* neve maradt ránk. Közülük P. Tadius jó kapcsolatokat ápolt Verres családjával, elképzelhető, hogy rokona is lehetett, P. Caevius viszont nem tartozott köreihez, emiatt Verres Caeviusat elsőként záratta ki az ellene folytatott eljárásból.⁹

A kisebb kiségitő, technikai jellegű adminisztratív személyzet körébe tartozott a közkikiáltó (*praeco*), akinek a helytartó adóbeszedési kötelezettségének teljesítésekor volt szerepe. Kinevezése előtt tisztességes jellemét jogi szempontból ellenőrizték és tevékenységéért fizetést is kapott, a *praetor* szószólójaként a gabonated beszedésénél a kikiáltási ár meghirdetése volt a feladata.¹⁰ Verres helytartósága alatt egy Valerius nevű *praeco* szolgált, aki közreműködött abban, hogy a gabonatedet Verres által kétszer, háromszor is beszédették.¹¹

A provinciai helytartó *propraetori* rangjának megfelelően hat lictor alkotta Verres kíséretét. Közülük a lictorok vezetője Sextius részt vett kínzásokban. Ezek közül Cicero vádbeszédében az szerepel, amikor Verres egy Sopater nevű tekintélyes városi előljárót télen, meztelenül egy lovas szoborra kötöztetett, s parancsát a lictorok rögtön végre is hajtották.¹² A börtönre elítéltek családtagjaitól Sextius pénzt kért a látogatás engedélyezéséért, a halálraítéltek vonatkozásában egyetlen bárdcsapásért, és a vadállatok elé vetés helyetti eltemetéséért is pénzt kért a családtagoktól.¹³ Verres tolmácsai közül A. Valentinus nevű tolmácsát (*interpretes*)

⁷ Sylvie Pittia: La cohorte du gouverneur Verrès, in: *La Sicile de Cicéron: lecture des Verrines*. Actes du colloque de Paris (19-20 mai 2006). Organisé par l'UMR 8585, Centre Gustave Glotz. Collection de l'Institut des Sciences et Technique de l'Antiquité (2007), 59-72. o.

⁸ *Uo.* 60-63. o.

⁹ Cic. *Ver.* 1.100; 2.49; 5.63, 5.114.

¹⁰ Pittia *i. m.* 67-68. o.

¹¹ Cic. *Ver.* 3.40.

¹² Cic. *Ver.* 4.86.

¹³ Cic. *Ver.* 5. 118-120.

adóbrólónek nevezte ki, s az adózókat arra kényszerítette, hogy számukra jelentős összegeket fizessenek.¹⁴

Fontos hangsúlyozni azt, hogy a Verres ellen indult eljárásban a törvénytelenésekben vele közreműködő kisebb hivatalnokok ellen társtettesként nem került sor vádemelésre, illetve Verres önkéntes száműzetésbe való vonulása is megszüntette a megindult pert.

2. A *crimen repetundarum* bűncselekmények kialakulása, tényállásuk és büntetésük

Az első ilyen perekre i. e. 171-ben a spanyol provinciák helytartói ellen került sor. Forrásaink alapján a római szenátusban a hispániaiak emeltek panaszt a római tisztviselők kapzsisága ellen. A szenátus L. Canuleius *praetor*t bízta meg az ügy rendezésével, akinek elnökletével öttagú (*recuperatores*) döntőbizottság állt fel a sérelmek kivizsgálására. A döntőbírák M. Titinius korábbi hispániai helytartó ellen vádat emeltek amiatt, hogy pénzt fogadott el (*pecunias captas*), s tőle ezt az összeget visszakövetelték (*a quibus Hispani pecunias repeterent*). Az eljárás felmentéssel végződött, de a szenátus a későbbiekre nézve gondoskodott a *hispanok* érdekeiről. Az ügy jelentősége abban áll, hogy a *repetere*, azaz a „visszakövetelni” ige itt már egyértelmű jelentéstartalommal, a bűncselekménnyel szerzett pénzeket visszakövetelni értelemben jelent meg.¹⁵ A *repetundae* szó tehát a *magistratus*, illetve a bíró által a hivatali ideje alatt jogtalanul felvett pénzüsszegekre utal, amit a pénz adója keresettel visszakövetelhetett.¹⁶

Az első *crimen repetundarum* körében hozott törvény az i. e. 149-ben elfogadott *lex Calpurnia de repetundis*, amelynek alapján a megindult eljárásban még a *praetor peregrinus* elnökölt. A törvény szövege nem maradt fenn, ezért csak feltételezéseink vannak a tartalma tekintetében.¹⁷ Valószínűsíthetően az eljárás a *legis actio sacramento* formaságai szerint ment végbe, de már szenátorokból álló büntetőbírótság előtt. A törvény feltehetően a zsarolással szerzett pénz egyszerű visszakövetelését tette lehetővé.¹⁸

Ezt követte az i. e. 123-122-ben meghozott *lex Acilia repetundarum*.¹⁹ Ez a Caius Gracchus²⁰ befolyására született törvény a magánjogi keresetet már büntető

¹⁴ Cic. *Ver.* 3.84.

¹⁵ François Pontenay de Fontette: *Leges repetundarum. Essai sur la répression des actes illicites commis par les magistrats romains au détriment de leurs administrés*, Paris, LGDJ, 1954, 22. o.; Walter Eder: *Das Vorsullanische Repetundenfahren*, München, Blasaditsch, 1969, 34-40. o.; Zlinszky János: *Római büntetőjog*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1991, 125. o.

¹⁶ Carlo Venturini: *Studi sul crimen repetundarum nell'età repubblicana*, Milano, Giuffrè Editore, 1979, 399-504. o.

¹⁷ Cic. *Brut.* 27.106.

¹⁸ Pontenay de Fontette: *i. m.* 25-35. o.; Eder: *i. m.* 58-119. o.; Claude Nicolet: *L'ordre équestre a l'époque républicaine (312-43 av. J.-C.) I.*, Paris, Éditions E. de Boccard, 1974, 472-473. o.; Venturini: *i. m.* 2-3. o.

¹⁹ Ernst Badian: *Lex Acilia Repetundarum*, *The American Journal of Philology*, 75 (1954), 374-384. o.

²⁰ Adrian Nicholas Sherwin-White: *The Lex Repetundarum and the Political Ideas of Gaius Gracchus*, *The Journal of Roman Studies*, 72 (1982), 18-31. o.

jellegűvé alakította át, egyúttal bevezette a *duplumra* történő marasztalást.²¹ A jogszabály felsorolta azokat a tényállásokat, amelyek elkövetése esetén a magisztrátus elítélése lehetővé vált.²² Ilyen volt, ha a vádlott valamit elvett (*ablatum, captum*); ha a sértettet valaminek az átadására kényszerítette (*coactum*); ha csellel, ravaszkodással a sértettet valaminek az átadására rávette (*conciliatum*); ha a vádlott a neki átadott dolgot elsikkasztotta (*aversum*).²³ Vádat emelni a *dictator*tól, illetve *consult*tól kezdődően egészen a katonai *tribunus*ig a római tisztségviselők, a gyermekeik, valamint szenátorok és gyermekeik ellen lehetett.²⁴

A következő törvény a bizonytalan keletkezési idejű *lex Servilia Glaucia* (i.e. 104-100?) volt, amely - feltehetően i. e. 104-től kezdődően²⁵ - a *repetundae* eljárás vádlottját sújtó büntetésként bevezette az *infamiát*.²⁶ E törvény tartalmát csak közvetve, más, elsősorban irodalmi forrásokon keresztül ismerjük.²⁷ A törvény az ilyen ügyekben való eljárást a lovagoknak tartotta fenn.²⁸ Egyik jelentős újítása az eljárás két részre való osztása és a harmadnapra való elnapolás (*comperendatio*) intézményének bevezetése volt.²⁹ Emellett a *lex Servilia Glaucia* lehetővé tette azt is, hogy harmadik személyektől is vissza lehessen követelni (ez az ún. "*quo ea pecunia pervenerit*" eljárás) a magisztrátus által elvett vagy kikényszerített pénzt.³⁰ Feltehetően ez a törvény hozta létre a *praetor de repetundis* tisztségét is, amely a *praetor peregrinus* feladatait vette át.³¹

A *repetundae*-eljárások körében jelentős volt Sulla i. e. 81-ben hozott törvénye (*lex Cornelia de repetundis*), melynek szövege sajnos nem maradt fenn. A szépirodalmi utalásoknak köszönhetően azonban valószínűsíthetjük, hogy megtartotta a korábban alkalmazott eljárást, így a „*quo ea pecunia pervenerit*” *clausulát* és a büntetéseket.³² A *lex Cornelia* alapján lefolytatott eljárások közül a Verres elleni per volt a leghíresebb.³³ Az eljáró bírák szenátori rangúak lehettek, de Sulla reformjainak köszönhetően jelentős számban lovagok is kerültek be a római szenátusba.³⁴

²¹ Dieter Flach: Zur Strafgesetzgebung der gracchischen Zeit, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung*, 90 (1973), 91-94. o.

²² A törvény szövegéhez és a kommentárjához lásd: Eder: *i. m.* 154-231. o.

²³ Venturini: *i. m.* 237-319. o.

²⁴ Pontenay de Fontette: *i. m.* 37-70. o.; Eder: *i. m.* 120-152. o.

²⁵ Jean-Luis Ferrary: Recherches sur la législation de Saturninus et de Glaucia, *Mélanges de l'École française de Rome, Antiquité*, 91 (1979), 85-134. o.

²⁶ Adrian Nicholas Sherwin-White: The Date of the Lex Repetundarum and Its Consequences, *The Journal of Roman Studies*, 62 (1972), 83-99. o.

²⁷ Sárly Pál: Sulla büntetőjogi reformjai, *Jogtudományi Közlöny*, 56 (2001) 5, 275-286. o.

²⁸ Nicolet: *i. m.* 537. o.

²⁹ Cic. *Ver.* 2.26.

³⁰ Harold B. Mattingly: The Extortion Law of Servilius Glaucia, *The Classical Quarterly*, 25 (1975), 261-262. o.

³¹ Pontenay de Fontette: *i. m.* 75-83. o.

³² Wolfgang Kunkel: Questio, in: *Kleine Schriften*, Weimar, Hermann Böhlau Nachfolger, 1974, 60-61. o.; Sárly Pál: *Sulla büntetőjogi reformjai*, Miskolc, Miskolci Egyetem, Állam-és Jogtudományi Kar, 2002, (PhD értekezés kézirat), 52-66.

³³ Lásd: Pókecz Kovács Attila: A vállalkozáshoz kapcsolódó bűncselekmények a köztársaságkori Rómában (A Castor templom ügye), In: *Tanulmányok Erdős Emil Professzor 80. születésnapja tiszteletére. Studia iuridica Auctoritate Universitatis Pécs Publicata* 136, Pécs, 2005, 421-439. o.

³⁴ Nicolet: *i. m.* 571-591. o.

A köztársaság korában még egy *crimen repetundarum pecuniarum* tárgyú törvény született, de ez már a Verres elleni eljárás után készült el, így szabályait a tárgyalta ügyre nem alkalmazhatták. Ez utóbbi, Caesar által előterjesztett javaslat i. e. 59-ben került *lex Iulia repetundarum* néven elfogadásra, s több mint száz fejezetben szabályozta a tényállásokat, és a büntetéseket is szigorította.³⁵ Sajnos a törvény szövege nem maradt ránk, de létéről egyrészt a kortársak megemlékeztek irodalmi műveikben, másrészt a keletkezését követő jóval későbbi jogforrásban, a jusztiniánuszi törvénytűben is találunk rá utalásokat. Így a *lex Iulia repetundarum* szabályait a *Digesta* egy külön fejezetben (D. 48. 11 „*De lege Iulia repetundarum*” címmel) kilenc fragmentumban foglalta össze. Ezen túl a *Codex Iustinianus* (C. 9. 27 „*Ad legem Iuliam repetundarum*” címmel) szintén külön fejezetben tárgyalta a törvényt.³⁶

Rövid történeti áttekintésünk tükrözi a római vezető politikai réteg azon törekvését, ami arra irányult, hogy a közélet tisztaságát súlyosan veszélyeztető magisztrátusi korrupciót visszaszorítsa.

A *crimen repetundarum* tényállásait szabályozó törvények általában a magisztrátusnak adott megvesztegetési pénzekkel szemben kívántak fellépni. A *crimen repetundarum* anyagi jogi rendelkezései tekintetében elsősorban a *lex Acilia repetundarum* (i. e. 123-122) epigráfiai emlékekben fennmaradt szövege képezi ismereteink alapját. A *lex Acilia repetundarum* (i.e. 123-122) elsőként sorolja fel azokat a tényállásokat, amelyeket a rómaiak az eljárás alá vont magisztrátusaikkal szemben felróhattak. A szöveg az alábbi kifejezéseket tartalmazza: *ablatum, captum, coactum, conciliatum, aversum*.

Az *ablatum* azt jelölte, amikor valamit elvettek, elloptak. Ez az egyik legáltalánosabb megjelölés a törvényben.³⁷ A *captum* szintén jogtalan elvételt, a lopás tényét jelölte. A *pecuniam capere*, azaz a pénzt elvenni, megszerezni egyik példáját Cicerónál találjuk, aki a Verres elleni vádbeszédében a következőket mondja: „*De ehelyütt talán azt kérdezitek, amire a törvény int bennünket, hogy Verres mindebből pénzt szerzett-e (pecunias cepit). Fel fogom tární, hogy nagy összegekre tett szert, s be fogom bizonyítani, hogy mindazon jogtalanságok, amelyekről az imént beszéltem saját nyereszkedésére követte el,...*”³⁸ A korábban jelölt *ablatum*hoz képest elsősorban a pénz saját célra való felhasználásával előálló lopást jelölte.³⁹ A *coactum* a két korábbi tényálláshoz képest új elemeket is tartalmaz, méghozzá az erőszak, a megfélemlítés alkalmazását, amely egy dolog tulajdonosát arra kényszeríti, hogy egy dolognak birtoklásával felhagyjon. Így a bűncselekmény elkövetőjének részéről nyomásgyakorlás éri az áldozatot, amely azért bír nagy súllyal, mivel ezt a pressziót hivatalos minőségében gyakorolta.⁴⁰ A *conciliatum* esetében az elkövető nem használ erőszakot, hanem az áldozat bizalmát, jóindulatát

³⁵ Stewart Irvin Oost: Date of the Lex Iulia De Repetundis, *The American Journal of Philology*, 77 (1965), 19-28. o.

³⁶ Pontenay de Fontette: *i. m.* 107-118. o.; Nicolet: *i. m.* 616-625. o.; Venturini: *i. m.* 463-504. o.

³⁷ Pontenay de Fontette: *i. m.* 55. o.; Venturini: *i. m.* 248-264. o.

³⁸ Cic. *Ver.* 3. 40. *Marcus Tullius Cicero összes perbeszédjei* (Fordította Nótári Tamás), Szeged, Lectum Kiadó, 2010, 393. o.

³⁹ Pontenay de Fontette: *i. m.* 55. o.; Venturini: *i. m.* 265-274. o.

⁴⁰ Pontenay de Fontette: *i. m.* 55-56. o.; Venturini: *i. m.* 285-292. o.

igyekszik elnyerni, hogy dolgait önkéntes átadással megszerezhesse. Ez a tényállás nem erőszakon alapul, mint a *coactum* esetében, hanem inkább fondorlat, ravaszság áll a háttérben.⁴¹ Végül az *aversum* az elsikkasztást jelöli, amely feltételezi, hogy az áldozat az elkövetőnek valamilyen előre meghatározott használat céljából átadott valamit, amit ő nem rendeltetésének megfelelően kezel. Megállapíthatjuk, hogy a *conciliatum* és az *aversum* valamilyen mértékű együttműködést feltételezett a vagyoniilag megkárosított áldozatból, amely a modern jogokban megtalálható csalással, illetve hitelezési csalással hasonlítható össze.⁴²

A tényállások ismertetése után felmerül a kérdés, hogy a római köztársaság idején a fenti magatartások megvalósulása esetében milyen büntetéseket szabhattak ki szankcióként.⁴³ A jogkövetkezmények között találunk magánjogi és büntető jellegűeket is. A bűncselekmény szankciója kezdetben a kapott pénz visszafizetésére irányuló kereset, a *condictio* kiadása volt, amelynek összegét később a lopás mintájára *duplumban* szabtak meg. A már említett *lex Servilia* óta az eljárás végén a marasztalás *infamiával* is járt. A modern szerzők körében éles vita bontakozott ki a büntetés kiszabásának mértéke és a *repetundae* eljárás *infamiát* eredményező jellege vonatkozásában.⁴⁴ Az összeg visszakövetelhetőségének tekintetében az egyszeres, a két és félszeres, és a négyszeres összeg visszakövetelésének is voltak hívei. A bűncselekmény elkövetőjének pénzbeli marasztalása mellett fontos még annak megválaszolása is, hogy a magánjogi jellegű szankció mellett milyen egyéb büntetőjogi következményeket alkalmaztak. Az elítélteket gyakran száműzetéssel (*exilium*) büntették, egyes esetekben még ennél is szigorúbban.⁴⁵ Különösen akkor, amikor valaki azért fogadott el pénzt, hogy mást halálra ítéljen, vagy akár pénz elfogadása nélkül is olyan ártatlant ítél el, akit nem kellett volna büntetéssel sújtani. Ilyenkor az elkövetővel szemben alkalmazott büntetés a halálbüntetés (*iudicium capitale*), illetve a szigetre való száműzés (*relegatio in insulam*) volt, amely utóbbi egyfajta kényszerlakóhely kijelölése volt.⁴⁶

Megállapíthatjuk tehát, hogy a konkrét bűncselekménytípusok felsorolása mellett az elkövetési magatartások pontos jogi meghatározását is megkísérelte a római törvényhozás. A szabályozás előnye véleményem szerint az volt, hogy a korrupció sokrétű jelenségét nem próbálta meg egymástól elkülönített absztrakt szabályokba besorolni, hanem azokat komplex módon határozta meg a káros magatartások visszaszorítása céljából, és ennek hatékony alkalmazására is törekedett. A szankciók hatásosságát pedig a magánjogi és a büntetőjogi eszközök kombinációjával kívánták elérni.

⁴¹ Pontenay de Fontette: *i. m.* 56. o.; Venturini: *i. m.* 292-303. o.

⁴² Venturini: *i. m.* 303-314. o.

⁴³ Nótári Tamás: *Római köz- és magánjog*, Szeged, Lectum Kiadó, 2011, 361. o.

⁴⁴ Theodor Mommsen: *Römische Strafrecht*, Leipzig, Verlag von Duncker & Humblot, 1899, 728. o.; August Wilhelm Zumpt: *Das Criminalrecht der römischen Republik* II, Berlin, Ferd. Dümmlers Verlagsbuchhandlung, 1868, 346-356. o.; Adrian Nicholas Sherwin-White: *Poena legis repetundarum*, *Papers of the British School at Rome*, 17 (1949), 5-25. o.

⁴⁵ Ernst Ludwig Grasmück: *Exilium*, Paderborn-München-Wien-Zürich, Schöningh, 1978, 79. o.

⁴⁶ Macer. D. 48.11.7.3.

3. A *crimen repetundarum* esetén lefolytatott büntetőeljárás szabályai

Mivel Rómában nem működött ügyészi szervezet, a vádat magánszemélyek képviselték. Hogyan válhatott egy magánszemély vádlóvá? A vádemelőként eljárni kívánó személy vagy személyek a *praetor*tól kértek erre engedélyt (*postulatio*). A *postulatio* kapcsán felmerült, hogy a megvádolandó személy ellen egyáltalán vádat lehet-e emelni, hiszen hivatali idejük alatt a tisztviselőket, illetve az állam érdekében távollévőket nem lehetett perbe fogni.⁴⁷ A *magistratus* ezt követően megvizsgálta, hogy a vádlóként fellépni kívánó személy alkalmas-e a vádlói tisztségre? Ebből a szempontból az volt a döntő, hogy ki ismeri alaposabban a kérdéses ügy tényállását, s ki jártasabb a nyilvános beszédek tartásában.⁴⁸ Ha többen is vádat akartak emelni, a *praetor* meghallgatta a jelölteket, majd vizsgálata után nevezte meg a vádló személyét (*divinatio*).⁴⁹ A vádló kijelölésének ez a szakasza abból a szempontból volt lényeges, hogy nem csupán a jelöltek alkalmasságát vizsgálta meg, hanem azt is, hogy a vád eredményes képviselete melyiküktől remélhető leginkább. Ehhez a vádló szerepre aspirálóknak a *praetor* előtt ismertetniük kellett a tényállást, érveléseik főbb elemeit, hogy a tisztességükről és a büntetőügy viteléhez szükséges energikusságukról meggyőződhessen a *magistratus*. Így a *divinatio* elejét vehette annak, hogy a vádemeléshez, illetve a vádképviselethez olyan bűncselekmények kapcsolódhassanak, mint a *calumnia*, a *tergiversatio* és a *praevaricatio*.⁵⁰ A *calumnia* a tudatos, hamis vádat jelentette.⁵¹ A *tergiversatio* azt jelölte, amikor valaki büntetőeljárást indított meg, majd azt később alaptalanul feladta, vagyis tovább nem folytatta a pert.⁵² *Praevaricatio* pedig akkor valósult meg, amikor a vádló az ügyet a vádlott érdekeinek és nem a közérdeknek megfelelően képviselte.⁵³ Ha ugyanis többen kívántak vádat emelni ugyanazzal a személlyel szemben, nem volt mellékes, hogy ki képviseli a vádat. Ha gyengébb képességű, vagy megvesztegethető személy a vádló; elképzelhető, hogy elfelejt bekérni egyes bizonyítékokat, nem értékeli őket megfelelően, vagy szándékosan hagyja a védelmet érvényesülni. Ha a *praetor* a vádlónak engedélyt adott a formális vádemelésre (*nominis delatio*), akkor idézést bocsátott ki a vádlottnak, hogy a vádemelés időpontjában megismerhesse a vádat és előadhassa kifogásait. Ezután a *praetor* a vádat jegyzőkönyvbe vette (*inscriptio*) és a vádat elfogadta (*nominis receptio*). A prétor a vád elfogadásakor kítűzte a törvényszéki tárgyalás határnapját, s Cicerónak 110 napot adott arra, hogy Szicíliában összegyűjthesse a Verres elleni bizonyítékokat.⁵⁴

A római köztársaság *leges repetundarum* törvényei közül csak a *lex Acilia* eljárásjogi szabályai maradtak ránk részletesen. Az eljárás a *nominis delatio*val

⁴⁷ Burány Gergely: *A római állandó törvényszékek és a bűnfenyítő eljárás Cicero korában*, Szombathely Nyomatott Seiler Henriknél, 1883, 48. o.

⁴⁸ Cic. *Div. Caec.* 3.10.

⁴⁹ Aulus Gellius, *Att.* 2.; Bernardo Santaluccia: *Diritto e processo penale nell'antica Roma*, Milano, Giuffrè Editore, 1998, 76-78. o.

⁵⁰ Zlinszky: *i. m.* 74-75. o.

⁵¹ Burány: *i. m.* 51. o.

⁵² Zlinszky: *i. m.* 74. o.

⁵³ Burány: *i. m.* 77. o.

⁵⁴ Cic. *Ver.* 2.30.

kezdődött, amelynek során a vádló a *praetor* elé idézte ellenfelét.⁵⁵ A vádló a vádat egy *iusiurandum calumniae* esküvel egészítette ki, amelyben a rosszindulattól való mentességét erősítette meg. Ezt követően kerültek megválasztásra az ügyet majdan elbíráló esküdtek (*editio*). A vádlottnak ekkor nyilatkoznia kellett, hogy az esküdtek listáján szereplő 450 név közül kikkel áll rokonságban (*cognatio*), szerepel közös egyesületben (*sodalitas*), illetve szakmai testületben (*collegium*).⁵⁶ A vád befogadásától számított 20. napon a vádlónak meg kellett neveznie száz személyt, akikkel szemben a felsorolt összeférhetetlenségi okok, illetve más akadályok (különösen annak minősült, ha valaki *tribunus plebis*, *questor*, *triumvir capitales*, *triumvir agris dandis adsignandis*, *tribunus militae*, szenátor) nem állnak fenn. A védőnek a *nominis delatió*tól számított 60 napon belül a száz megnevezett esküdt közül kellett 50-et *iudex*ként megjelölnie. Ha bármely okból a vádlott, illetve védője ezt nem tette volna meg, akkor a vádló lett erre jogosult. Az így kiválasztott esküdtek lettek az ügy bírái az eljárás végéig. Arra pedig, hogy megbízatásukat jól fogják ellátni, esküt kellett tenniük. A *lex Acilia de repetundis* fenti szabályait a *lex Servilia Glaucia repetundarum* (i.e. 104-100) akként módosította, hogy a vádló 100 helyett 125 vádlót volt köteles kijelölni, akik közül a vádlott 75-öt visszautasíthatott, így maradt 50 esküdt. A Sulla idején (i.e. 82-ben, vagy 81-ben) elfogadott *lex Cornelia iudiciaria* további mosósításokat vezetett be az esküdtszék megalapítására. Ennek alapján a törvényszék elnöke az esküdtek közül egy urnából kisorsolta a meghatározott számú esküdt nevét (*sortitio*), majd előbb a vádló, majd a vádlott kérhette a kifogásolt személyek kizárását (*reflectio*), végül a *praetor* újabb sorsolással (*subsortitio*) egészíthette ki a kívánt számúra az esküdtszékét.⁵⁷

A Verres elleni eljárás két szakaszra tagolódott. Az első a vád és a védőbeszéd, valamint a bizonyítási eljárás lefolytatása (*actio prima*), a második a vád és a védelem összefoglaló beszédeinek előadása és az ítélethozatal (*actio secunda*) volt. A két eljárási szakasz között az eljárást kötelezően meg kellett szakítani (*comperendatio*), s csak minimum harmadnap lehetett folytatni, hogy az esküdtszék tagjainak legyen ideje a végső döntés megfontolására.⁵⁸ Az eljárás rendjében külön fejezet tartalmazta a törvényben a tanúbizonyítást. A szabályozás alapján számuk nem haladhatta meg a negyvennyolcat, valamint néhány nyilvánvaló összeférhetlenségi esetet említ (a tanú és a vádlott, illetve őseinek *cliense*, vagy felszabadítottja) a törvény. A vádló a tanúk mellett akár köz-, akár magánjellegű írásbeli dokumentumokra is támaszkodhatott. A *praetor* megparancsolhatta a vádlottnak, hogy az ilyen iratokat bocsássa a vádló rendelkezésére. Ezt követően a bírácoknak (*iudices*) a tanácskozási (*consilium*) való visszavonulásuk előtt tett esküjét szabályozza a törvény, mely szerint feladatukat megfelelően és alaposan fogják ellátni. A törvény külön szabályozza a *consilium*ra összegyűlt bírák számára az elnapolás (*ampliatio*) lehetőségét. Egyrészt korlátozták az elnapolások lehetőségét,

⁵⁵ Lloyd A. Thompson: A Passage of Cicero Relating to prosecutions 'repetundarum', In: *Studi in onore Edoardo Volterra* 2, Milano, Giuffrè Editore, 1971, 479-485. o.

⁵⁶ Joseph Lengle: Die Auswahl der Richter im römischen Quästionsprozeß, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung*, 53 (1933), 275-296. o.

⁵⁷ Sáy Pál: *Előadások a római büntetőjog köréből*, Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó, 2011, 69-70. o.

⁵⁸ *Uo.* 75. o.

másrészt pedig a harmadik halasztás után büntetéssel sújtották a bírákat. Az esküdtek a *lex Acilia de repetundis* értelmében először arról szavaztak, hogy világos-e számukra az ügy. Kétféleképpen szavazhattak: „L” (*liquet*, azaz világos), vagy „NL” (*non liquet*, azaz nem világos). Ha a bírák több mint egyharmada számára nem volt világos az ügy, akkor a tárgyalást meg kellett ismételni (*ampilatio*). Amennyiben a bírák kétharmada számára világos volt az ügy, sor kerülhetett a vádlott bűnössége kérdésében a szavazásra. A bírák döntésüket titkos szavazással hozták meg oly módon, hogy egy puszpángfából készült viaszostáblát (*sorticolam buxeam*) dobtak egy urnába (*sitella*). A tábla egyik oldalán az „A” (*absolvo*) „felmentem” jel, a másikon a „C” (*condemno*) „elítélem” jel szerepelt. A bírónak a döntésével ellentétes feliratot le kellett törölnie a tábláról. A szavazás végeredményét a prétor állapította meg felolvasva a táblákról az „A”, illetve „C” jelet, vagy, ha nem tartalmazott szavazatot (*sine suffragio*), e tényről rögzítették. Az elítélés vagy a felmentés a leadott szavazatok egyszerű többségével történt, amelynek következtében több kereset ezután már a *praevaricatio* és a *litis aestimatio* esetét kivéve nem volt indítható (*actio nei esto*). A *questio perpetua* elnöke által kihirdetett ítélet ellen nem volt semmiféle jogorvoslat.⁵⁹

Az eljárás menetének aprólékos szabályozása tekintettel volt az elkövetett bűncselekmény politikailag befolyásolt jellegére. A vádat a mai magánvádhoz hasonlóan nem az állam képviselője, hanem egy római magánszemély emelte, a bírói feladatokat pedig laikus esküdtek látták el.⁶⁰ A francia De Fontette véleményem szerint helyesen mutat rá arra a tényre, hogy Cicero különösen a Verres elleni második eljárásban olyan tényállások tömegét vonultatta fel, amelyek nem csak a *repetundae* törvényeket, hanem más büntetőjogi normákat is sértettek. Ugyanis Cicerót az a cél vezérelte, hogy a *repetundae* eljárás megindításához a vádlott által elkövetett cselekmények lehető legteljesebb képét felvázolja.⁶¹ Vagyis ha az eljárás megindult, ettől fogva magába foglalta a magisztrátus által a hivatali éve alatt elkövetett valamennyi bűncselekményt.⁶²

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy Cicero Verres elleni vádbeszédei mind a provinciai igazgatás, mind a provinciai helytartó által elkövetett bűncselekmények tanulmányozása szempontjából meghatározó jelentőségű források. Elemzéseimben rámutattam arra, hogy a római törvényhozás felismerte a római magisztrátusok korrupciója által okozott társadalmi károk jelentőségét. Igyekeztek visszaszorítani a jelenséget, ennek ellenére az ilyen bűncselekmények a köztársaság korának végére egyre gyakoribbá váltak. Az egyes zsarolási tényállások jellege jogilag mind pontosabbá vált, azonban a bűncselekmény megvalósulásának újabb és újabb formái tűntek fel, amit a szigorú magánjogi és büntetőjogi rendelkezések sem tudtak visszaszorítani.

⁵⁹ Eder: *i. m.* 144-152. o.

⁶⁰ Molnár Imre: Az ókori Róma büntetőeljárás jogának rendje, In: *Sapientia sat. Dr. Cséka Ervin prof. 90. születésnapjára*, Acta Jur. et Pol. Tom. LXXIV. Szeged, 2012, 331-350. o.

⁶¹ Pontenay de Fontette: *i. m.* 95. o.

⁶² Édouard Laboulaye: *Essai sur les lois criminelles des Romains*, Aalen, Scientia Verlag, 1973 265. o.

Irodalomjegyzék

- Badian, Ernst: *Lex Acilia Repetundarum*, *The American Journal of Philology*, 75 (1954), 374-384. o.
- Burány Gergely: *A római állandó törvényszékek és a bűnfenyítő eljárás Cicero korában*, Szombathely, Nyomatott Seiler Henriknél, 1883.
- Eder, Walter: *Das Vorsullanische Repetundenfahren*, München, Blasaditsch, 1969.
- Ewins, Ursula: *Ne Quis Iudicio Circumveniatur*, *The Journal of Roman Studies*, 77 (1960), 94-107. o.
- Ferrary, Jean-Luis: *Recherches sur la législation de Saturninus et de Glaucia*, *Mélanges de l'École française de Rome, Antiquité*, 91 (1979), 85-134. o.
- Flach, Dieter: *Zur Strafgesetzgebung der gracchischen Zeit*, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung*, 90 (1973), 91-94. o.
- Grasmück, Ernst Ludwig: *Exilium*, Paderborn-München-Wien-Zürich, Schöningh, 1978.
- Kleinfeller, Georg: *Repetundarum crimen*, In: *Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* (hrg.: Wilhelm Kroll — Kurt Witte), Stuttgart, J.B. Metzler Verlagsbuchhandlung, 1920, 603-610. o.
- Kunkel, Wolfgang: *Questio*, in: *Kleine Schriften*, Weimar, Hermann Böhlau Nachfolger, 1974, 60-61. o.
- Laboulaye, Édouard: *Essai sur les lois criminelles des Romains*, Aalen, Scientia Verlag, 1973.
- Lengle, Joseph: *Die Auswahl der Richter im römischen Quästionsprozeß*, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung*, 53 (1933), 275-296. o.
- Lécrivain, Charles: *Repetundae (pecuniae)*, In: *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines* 4. (Charles Victor Daremberg –Edmond Saglio), Paris, Hachette, 1911 (Nachdruck Graz, 1969.), 837-839. o.
- Lintott, Andrew: *The leges de repetundis and Associate Measure Under the Republic*, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung*, 98 (1981), 162-212. o.
- Mattingly, Harold B.: *The Extortion Law of Servilius Glaucia*, *The Classical Quarterly*, 25 (1975), 255-263. o.
- Molnár Imre: *Az ókori Róma büntetőeljárás jogának rendje*, In: *Sapienti sat. Dr. Cséka Ervin prof. 90. születésnapjára*, Acta Jur. et Pol. Tom. LXXIV. Szeged, 2012, 331-350. o.
- Mommsen, Theodor: *Römisches Strafrecht*, Leipzig, Duncker & Humblot, 1899.
- Nicolet, Claude: *L'ordre équestre a l'époque républicaine (312-43 av. J.-C.) 1.*, Paris, Éditions E. de Boccard, 1974.
- Nótári Tamás: *Marcus Tullius Cicero összes perbeszédei*, Szeged, Lectum Kiadó, 2010.
- Nótári Tamás: *Római köz- és magánjog*, Szeged, Lectum Kiadó, 2011.

- Oost, Stewart Irvin: Date of the Lex Iulia De Repetundis, *The American Journal of Philology*, 77 (1965), 19-28. o.
- Pittia, Sylvie: La cohorte du gouverneur Verrès, in: *La Sicile de Cicéron: lecture des Verrines*. Actes du colloque de Paris (19-20 mai 2006). Organisé par l'UMR 8585, Centre Gustave Glotz. Collection de l'Institut des Sciences et Technique de l'Antiquité (2007), 57-87. o.
- Pókecz Kovács Attila: A vállalkozáshoz kapcsolódó bűncselekmények a köztársaságkori Rómában (A Castor templom ügye), In: *Tanulmányok Erdősy Emil Professzor 80. születésnapja tiszteletére. Studia iuridica Auctoritate Universitatis Pécs Publicata* 136, Pécs, 2005, 421-439. o.
- Polaček, Vojtěch: Zu Ciceros Verrinen, In: *Studi in onore di Gaetano Scherillo II*, Milano Cisalpino-La goliardica, 1972, 635-648. o.
- Pontenay de Fontette, François: *Leges repetundarum. Essai sur la répression des actes illicites commis par les magistrats romains au détriment de leurs administrés*, Paris, LGDJ, 1954.
- Robinson, Olivia F.: *The Criminal Law of Ancient Rome*, Baltimore, The Johns Hopkins University Press, 1995.
- Ross-Taylor, Lilly: *La politique et les partis à Rome au temps de César*, Paris, Éditions La Découverte, 2001.
- Santalucia, Bernardo: *Diritto e processo penale nell'antica Roma*, Milano, Giuffrè Editore, 1998.
- Sárý Pál: Sulla büntetőjogi reformjai, *Jogtudományi Közlöny*, 56 (2001) 5, 275-286. o.
- Sárý Pál: *Sulla büntetőjogi reformjai. PhD-értekezés (kézirat)*, Miskolc, Miskolci Egyetem, Állam-és Jogtudományi Kar, 2002.
- Sárý Pál: *Előadások a római büntetőjog köréből*, Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó, 2011.
- Serrao, Feliciano: Appunti sui «patroni» e sulla legittimazione attiva all'accusa nei processi «repetundarum», In: *Studi in onore di Pietro De Francisci 2*, Milano, Giuffrè Editore, 1956, 473-511.
- Sherwin-White, Adrian Nicholas: Poena legis repetundarum, *Papers of the British School at Rome*, 17 (1949), 5-25. o.
- Sherwin-White, Adrian Nicholas: The Date of the Lex Repetundarum and Its Consequences, *The Journal of Roman Studies*, 62 (1972), 83-99.
- Sherwin-White, Adrian Nicholas: The Lex Repetundarum and the Political Ideas of Gaius Gracchus, *The Journal of Roman Studies*, 72 (1982), 18-31.
- Simon, Dietrich: Repetundarum crimen, In: *Der Neue Pauly* 10 (Hrg. Hubert Cancik — Helmut Schneider), Stuttgart–Weimar, Verlag J.B. Metzler, 2001, 923-924. o.
- Thompson, Lloyd A.: A Passage of Cicero Relating to prosecutions 'repetundarum', In: *Studi in onore Edoardo Volterra 2*, Milano, Giuffrè Editore, 1971, 479-485. o.
- Venturini, Carlo: *Studi sul crimen repetundarum nell'età repubblicana*, Milano, Giuffrè Editore, 1979.

- Venturini, Carlo: La conclusione del processo di Verre (osservazioni e problemi), *Ciceroniana* 4 (1980), 155-171. o.
 - Zlinszky János: *Római büntetőjog*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1991.
 - Zumpt, August Wilhelm: *Das Criminalrecht der römischen Republik* II, Berlin, Ferd. Dümlers Verlagsbuchhandlung, 1868.
-
-